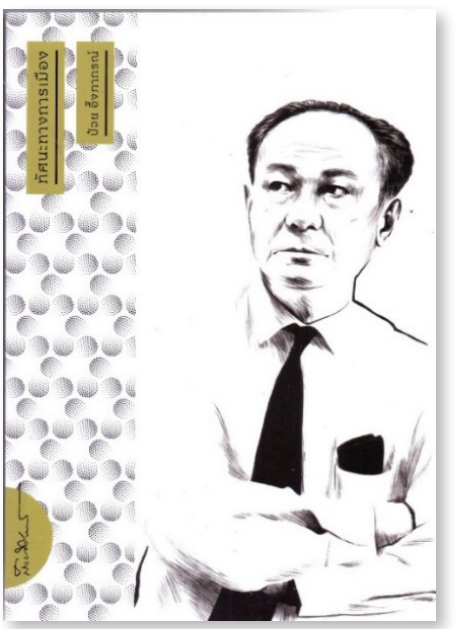
บทความแนะนำ / ปริทัศน์หนังสือ ทัศนะทางการเมือง ป๋วย อึ๊งภากรณ์

Book Review: Attitudes Political of Puay Ungphakorn

ชยโชติ กมลวิจิตร[1]
Chayachot Kamonvijit[2]
สุริยะ หาญพิชัย[3]
Suriya Hanpichai[4]

ชื่อหนังสือ ทัศนะทางการเมือง ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผู้เขียน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พิมพ์ครั้งที่ 1 (กันยายน พ.ศ. 2559)
จำนวน 423 หน้า
สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ISBN 978-974-466-934-6

[1] นักศึกษาสาขาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี
[2] BA student in Social Studies, Faculty of Humanities and Social Science, Thepsatri Rajabhat University
[3] อาจารย์ดร. สาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี
[4] Dr., Public Administration Department, Faculty of Humanities and Social Science, Thepsatri Rajabhat University

บทนำ

หนังสือ ทัศนะทางการเมือง ป๋วย อึ๊งภากรณ์ จัดทำโดย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องในวาระครบรอบการจากไปของท่านอาจารย์ป๋วย และได้รวบรวมงานเขียน แนวคิดทางการเมือง จริยธรรม บทความ และบทสัมภาษณ์ เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจในความคิด ของอาจารป๋วย และวิธีนี้เป็นวิธีที่จะทำให้อาจารย์ป๋วยมีความหมายสำหรับคนรุ่นหลังมากขึ้นนอกเหนือจากพฤติกรรมที่ท่านได้แสดงไว้ให้สังคมนี้เห็นถึง ***"คนตรงในประเทศคด"*** ซึ่งเป็น ***"ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน"*** (กษิดิศ อนันทนาธร, 2561) อาจารย์ป๋วย รู้จักกันในบทบาทของนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำ นักวิชาการและนักบริหารเศรษฐกิจผู้ซื่อสัตย์และสามารถหาใครเปรียบได้ยาก ท่านสามารถนำพามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พัฒนาท่ามกลางไฟสงคราม ได้จนสามารถขยายวิทยาเขตไปที่รังสิตได้ แต่ถ้าอาจารย์ป๋วยถือคติ ***"รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี"*** หรือ ***"ธุระไม่ใช่"*** (ป๋วย อึ๊งภากรณ์, 2516) เช่นคนโดยมาก ชีวิตบั้นปลายก็คงเป็น "**ปกติสุข**" แต่เพราะความกล้าหาญในจริยธรรมและความมั่นคงในหลักการ ทำให้ท่านตกที่นั่งลำบาก แต่หลังจากนั้นก็เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในประเทศไทย

สาระสำคัญของหนังสือ

หนังสือ ทัศนะทางการเมือง ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มีลักษณะเนื้อหาที่บ่งบอกถึง ปรัชญาทางการเมือง ประวัติศาสตร์แห่งปรัชญาการเมืองได้เปิดเผยให้เห็นถึงความหลากหลายของวิถีการเมืองที่ดีที่สุดในสมัยนั้น ๆ และยังรวบรวมแนวคิดทัศนะทางการเมือง รวมถึงเหตุการณ์ต่อต้านเผด็จการและการคอรัปชั่น อย่างกล้าหาญของอาจารย์ป๋วย ผู้ซึ่งถูกเรียกว่า "ตัวปัญหา" แต่แนวคิดทางการเมืองและความซื่อสัตย์ของท่านยังคงถูกจารึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์ เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ตระหนักถึงแนวคิด โดยหนังสือเล่มนี้นั้นแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ภาค ใหญ่ ๆ ประกอบด้วย

ภาค 1 การบ้านการเมือง นำเสนอในเรื่องของระบอบการปกครองของอังกฤษ ที่มีความเชื่อมั่นในประชาธิปไตยอย่างสูงสุดประเทศหนึ่ง โดยบทความของอาจารย์ป๋วยนั้นได้พูดถึงความเด่นของระบอบประชาธิปไตยในอังกฤษ ที่มีความแตกต่างกับประเทศหลาย ๆ ประเทศทั้งรัฐธรรมนูญที่ไม่ได้เขียนให้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถูกรับรองและรับรู้กันโดยทั่ว และกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ อย่างแท้จริง ทั้งนี้ผู้กุมอำนาจคือ ประชาชนโดยแท้ อันเป็นหลักที่แท้จริงของประชาธิปไตย วุฒิสภาหรือสภาสูงมีอำนาจเพียงแค่ชะลอการออกกฎหมาย แทบจะไม่มีอำนาจ และสังคมของอังกฤษยังเต็มไปด้วยความหลากหลายทางแนวคิด หรือจะเรียกได้ว่าเสรีภาพในการพูดหรือแสดงความคิดเห็น สามารถมีคนออกมาพูดถึงระบอบเสียงส่วนน้อยอย่างคอมมิวนิสต์ โดยหากสนใจสามารถไปฟังได้โดยไม่ผิดกฎหมาย เป็นสิ่งที่แสดงว่า อังกฤษนั้นยังเคารพเสียงข้างน้อยอย่างไม่ต้องสงสัย

ถัดไปนั้นผู้เรียบเรียงต้องการนำเสนอ ในด้านแนวคิดและประสบการณ์ของอาจารย์ป๋วย ที่แสดงความเห็นต่อสภาพบ้านเมือง โดยในตอนที่อาจารย์ไปเยือน มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกา ในที่นี้ชาวอเมริกันนั้นสนใจถึง ภัยคุกคามด้านคอมมิวนิสต์มาก รวมถึงเหตุสงครามในเวียดนาม ทำให้แนวคิดด้านคอมมิวนิสต์อาจลุกเข้ามาในประเทศไทยได้ โดยเล็งเห็นว่า **การก่อการร้าย** เกี่ยวข้องด้วย แต่อาจารย์ป๋วยนั้นได้คลายข้อสงสัย ด้วยคำพูดที่ว่า "**จริงอยู่ ผู้ที่เรียกกันว่า ก่อการร้าย นั้นมีอยู่หลายกลุ่ม ที่แท้จริงไม่ใช่คอมมิวนิสต์ หากถูกเรียกผสมเพราะสะดวกดีแก่เจ้าพนักงาน**" และ "**คนไทยย่อมรักชาติ ต้องการรักษาซึ่งเอกราชไว้ไม่ประสงค์จะเห็นคอมมิวนิสต์มีอำนาจในไทย**" (ป๋วย อึ๊งภากรณ์, 2516)

โดยอาจารย์ป๋วย นำเสนอแนวคิดของประเทศในสมัยนั้นว่าแม้จะมีการก่อความวุ่นวายแต่อย่างน้อยเราก็แสดงความพยายามที่จะเป็นประชาธิปไตย กลับมามีรัฐธรรมนูญ มีการเลือกตั้ง มีสภาผู้แทน

โดยผู้เรียบเรียงได้นำบทสนทนาของอาจารย์ป๋วยมาเสนอ แนวคิดต่อบ้านเมืองที่มีความพยายามในการเป็นประชาธิปไตย เสถียรภาพ เสรีภาพในการคิด การเขียน การพิมพ์ การพูด โดยอาจารย์ป๋วยได้กล่าวถึง “Rule of Law” หรือ “**หลักการปกครองกฎหมาย**” แต่ไทยนั้นยังมีการยกเลิกรัฐธรรมนูญมาตลอดระยะเวลาตั้งแต่การปกครอง โดยสาเหตุหลักเป็น “**การปฏิวัติ รัฐประหาร**” อันเป็นศัตรูตัวสำคัญในระบอบประชาธิปไตย เพราะถ้ามีการกดขี่ อภิสิทธิ์ จากการเข้ามาของอำนาจที่ล้มล้างรัฐธรรมนูญตลอดเวลาจนเป็นประเทศที่มีรัฐธรรมนูญมากที่สุดในโลกทำให้การจะมีเสรีภาพนั้นจึงเป็นไปไม่ได้ เพราะเหตุนั้นการจะสร้างสังคมประชาธิปไตยได้ต้องเริ่มที่แนวคิดความเสมอภาค แม้แต่เศรษฐกิจหรือการดำรงชีวิตในชนชั้นให้ห่างกันน้อยที่สุด หากแต่ไม่ใช่เท่าเทียมกันเสียทีเดียว แต่ให้มีสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค โดยเริ่มจากรัฐบาลจนถึงแต่ละท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญต่อหลักประชาธิปไตย อย่าทำตัวเคยชินต่อการรัฐประหารและการกดขี่ข่มเหง ความไม่เท่าเทียมจึงจะเป็นอันง่ายต่อการจะเป็นประชาธิปไตย

ผู้เรียบเรียงได้เสนอบทความเพิ่มเติมที่แสดงถึงความเคลื่อนไหวของอาจารย์ ป๋วย โดยนั่นคือ “**จดหมายของนายเข้ม เย็นยิ่ง เรียนถึงทำนุ เกียรติก้อง ผู้ใหญ่บ้านไทยเจริญ**” ซึ่งก็คือจดหมายที่เขียนโดยอาจารย์ป๋วย อึ้งภากรณ์ ถึงจอมพลถนอม กิตติขจร แสดงการคัดค้านระบอบเผด็จการทหาร จดหมายฉบับนี้เขียนด้วยเนื้อหาที่เสียดสีกับเหตุการณ์ปัจจุบันที่มีการรัฐประหาร พ.ศ. 2514

จดหมายฉบับนี้นายเข้มได้เสนอว่า ระบอบรัฐธรรมนูญที่ปกครองกันโดยกฎหมายย่อมดีกว่าที่จะให้การปกครองเป็นไปตามอำเภอใจของคนเพียงไม่กี่คน และถ้ามีการเลือกตั้งก็จะเกิดประชาธรรม คือธรรมะที่มาจากประชาชน ดังนั้น การทำรัฐประหารแล้วล้มเลิกรัฐธรรมนูญ ล้มเลิกการเลือกตั้ง จึงเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เหตุผลที่อ้างว่าต้องยึดอำนาจเพราะสถานการณ์รอบบ้านไม่เป็นที่น่าไว้วางใจก็ไม่สมด้วยเหตุผล ภัยจากภายนอก ปัญหาสังคม และปัญหาเศรษฐกิจ สามารถแก้ไขได้โดยไม่ต้องล้มระบอบประชาธิปไตย แม้ว่ารัฐประหารจะเป็นไปโดยราบรื่นและได้รับการสนับสนุนจากคนจำนวนมาก แต่ก็เป็นเพราะฝ่ายคณะรัฐประหารใช้อำนาจปืนควบคุมไว้

ดังนั้น การจะดำเนินการให้ประเทศก้าวหน้ารุ่งเรืองต่อไป จอมพลถนอมควรเร่งร่างรัฐธรรมนูญรื้อฟื้นระบอบรัฐสภาและการเลือกตั้งโดยเร็ว ข้อความในจดหมายตอนหนึ่งว่า ได้โปรดเร่งรัดให้มีกติกาหมู่บ้านเกิดขึ้นโดยเร็วที่สุดในกลางปี 2515 นี้ หรืออย่างช้าก็อย่าให้ข้ามปีไป โปรดอำนวยให้ชาวบ้านไทยเจริญมีสิทธิเสรีภาพตามหลักประชาธรรม สามารถเลือกตั้งสมัชชาขึ้นโดยเร็ว

ซึ่งอุดมการณ์ทางการเมืองของอาจารย์ป๋วย สรุปรวมอยู่ในคำว่า “**สันติประชาธรรม**” ตามที่อาจารย์ป๋วย ได้กล่าวไว้ว่า “***ถ้ายึดมั่นในหลักประชาธรรมแล้ว ไม่มีวิธีอื่นใดเพื่อได้มาซึ่งประชาธรรมนอกจากสันติวิธี***” (ป๋วย อึ้งภากรณ์, 2516)

การใช้อาวุธขู่เข็ญประหัตประหารกันเพื่อประชาธรรมนั้น แม้จะสำเร็จ อาจจะได้ผลเพียงชั่วครู่ชั่วยามจะไม่ได้ประชาธรรมถาวร เมื่อฝ่ายหนึ่งใช้อาวุธแล้วอีกฝ่ายหนึ่งแพ้ ก็ย่อมคิดใช้อาวุธโต้ตอบ เมื่ออาวุธปะทะกันแล้วจะรักษาประชาธรรมไว้ได้อย่างไร ตัวอย่างมีทั่วไปในแอฟริกา เอเชีย อเมริกาใต้ และผู้ที่สบคบกันใช้อาวุธแสวงอำนาจนั้น ภายหลังก็มักจะแตกแยกกัน เพราะชิงอำนาจกัน ใช้อาวุธต่อสู้ซึ่งกันและกันอีกไม่มีที่สิ้นสุด ตามหลักสันติประชาธรรม ถือว่า “**ธรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม**” ประชาธรรมย่อมสำคัญที่ประชาชน ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ไม่ต้องการประชาธรรม ก็ย่อมไม่มีทางที่ใครจะหยิบยื่นให้

เพื่อแสดงแนวคิดอุดมคติของ อาจารย์ป๋วย ที่สอดคล้องกับคำว่าสิทธิ เสรีภาพในด้านความคิดของคนรุ่นใหม่ที่มีปัญหาในด้านการออกความคิดเห็นทางอุดมคติการเมือง ความขัดแย้งของลัทธิคอมมิวนิสต์ ผู้เรียบเรียงจึงเสนอ ปาฐกถาโกมลคีมทอง เป็นปาฐกถาที่แสดงจุดยืนและอุดมคติของอาจารย์ ปาฐกถาดังกล่าว สรุปนิยามของคนรุ่นใหม่ว่าจะต้องกล้าวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้สติปัญญาอย่างสร้างสรรค์และอย่างอ่อนน้อมถ่อมตน

หลังจากที่ผู้เรียบเรียงได้แสดงแนวความคิดทัศนะของหลักประชาธิปไตยของไทยและต่างประเทศไปแล้วในข้างต้น ผู้เรียบเรียงจึงได้นำเสนอ แนวทางประชาธิปไตยและการเมืองของไทย เพื่อแสดงถึงว่าทำไมประเทศไทยจึงมีระบอบประชาธิปไตยที่ล้มเหลวประเทศหนึ่ง ตามทัศนะของผู้เขียน กล่าวว่า ประชาธิปไตยซึ่งเป็นประชาธิปไตยในความหมายที่ทุกคนเป็นเจ้าของประเทศ และมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงพัฒนาประเทศ ประชาธิปไตยเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของประชาธรรม หลักประชาธรรมคือหลักกว้าง ๆ มีองค์ประกอบที่เป็นแก่นสาร 2 ประการ สิ่งแรกคือสิทธิเสรีภาพของคนแต่ละคน สิ่งที่สองคือการมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตาของสังคมที่ทุกคนอาศัย และทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะมีเพศ ฐานะหรือกำเนิดมาจากไหน หลักที่สอง คือ หลักสันติ รวมกันเป็นสันติประชาธรรม ถ้าเชื่อมั่นในหลักประชาธรรมแล้ว ไม่มีวิธีอื่นใดในการได้มาซึ่งประชาธรรมนอกจากสันติวิธี การใช้อาวุธขู่เข็ญประหัตประหารเพื่อประชาธรรมนั้นสำเร็จได้ก็เพียงชั่วครู่ชั่วยาม แต่จะไม่ได้ประชาธรรมถาวร เมื่อฝ่ายหนึ่งใช้อาวุธอีกฝ่ายหนึ่งก็ใช้อาวุธตอบโต้ อาวุธปะทะกันแล้วจะรักษาประชาธรรมได้อย่างไร จุดหมายปลายทางคือสิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการเมือง ประชาธรรมย่อมสำคัญที่ประชาชน

หากแต่ที่ประเทศไทยยังไม่สามารถเป็นประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ได้นั้นอาจเห็นได้ว่าการแก่งแย่งอำนาจในการปกครองอย่างไม่ชอบธรรม ถือเป็นของธรรมดาในสังคมไทย ในอีกประการหนึ่งนั้นทุกวันนี้ยังปรากฏให้เห็นอยู่คือ การเหยียดหยามดูถูกประชาชน ประชาชนไม่มีความน่าเชื่อถือในการใช้อำนาจอธิปไตย และประการสุดท้ายคือความเห็นแก่ตัวของกลุ่มผลประโยชน์ ทั้งนี้เป็นสิ่งที่ทำให้ประชาธิปไตยล้มเหลวในสังคมไทย แต่หากพิจารณาดูแล้วทั้งหมดเกิดจากประชาชนเองที่ไม่ไขว่คว้าไว้ซึ่งสิทธิของตนเอง แต่กลับมองว่าการทุจริตหรือเรื่องการเมืองและรัฐประหารเป็นเรื่องปกติเสียมากกว่า

แม้จะมีแนวคิดแต่ไม่มีคนนำมาซึ่งการปฏิบัติก็จะไม่มีประชาธิปไตยเกิดขึ้น ผู้เรียบเรียงจึงได้เสนอบทบาทของธรรมศาสตร์และการเมือง นักเรียน นักศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในปัจจุบัน

ต้องเข้าใจว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีชื่อเมื่อแรกเริ่มก่อตั้งว่า “มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” (มธก.) จากความคิดริเริ่มของ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ โดย นักเรียนกฎหมายในประเทศไทยขณะนั้นไม่ว่าจะเรียนอะไรจะต้องเรียนวิชาธรรมศาสตร์ นิติศาสตร์ ก็เลยเอา ธรรมศาสตร์มารวมกับ Science Politiques ก็เลยเป็นธรรมศาสตร์และการเมือง ต่อมาในปี 2495 จึงตัดการเมืองออกเพราะตัวปัญหาทางการเมือง ชื่อมหาวิทยาลัยถูกตัดคำว่า “วิชา” และ “การเมือง” ออก เปลี่ยนแปลงเป็น “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” (มธ.) ซึ่งถูกตัดออกเพราะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่เหตุการณ์ต่อมาก็ได้พิสูจน์แล้วว่า แม้จะตัดออกก็ไม่มีผล เพราะคนธรรมศาสตร์ก็ยังยุ่งเกี่ยวกับการเมืองตลอดมา

นั่นเป็นการแสดงถึงการที่นักเรียน นักศึกษา หรือกลุ่มปัญญาชนเหล่านั้นมีบทบาททางการเมืองจึงมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่มาก กล่าวคือ เยาวชนเหล่านี้ถูกส่งเสริมให้ทำความดีละเว้นความชั่วแต่หาก ตัวอย่างของเขานั้นยังทำอยู่ก็ไม่อาจเกิดประโยชน์ได้ ในบางครั้งพวกเค้าเหล่านั้นที่

ถูกส่งเสริมในความดีมาตลอด จนรู้สึกผิดบาปขอเพียงแต่ผู้ใหญ่นำให้ดีไม่มีความ อยุติธรรมมาขัดต่อสิ่งที่พร่ำบอกส่งเสริมเขามาตลอด แต่หากเปรียบเทียบเหตุการณ์ในตอนนั้นจะเห็นความอยุติธรรมนั้นเต็มไปหมด และนักศึกษาเหล่านั้นอยากเห็นบ้านเมืองไปในทางที่ดีจึงร่วมกันประท้วง หาหนทางซึ่งจะพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีแต่ในทัศนะของอาจารย์ป๋วยนั้น ต้องใช้สันติวิธี ไม่ใช้ความรุนแรง ใช้เหตุผล ให้ก่อเกิดความยุติธรรม สังคมจึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงหากใช้แต่การประจัญบานทั้ง 2 ฝ่ายย่อมไม่เกิดอะไรมีแต่จะพัฒนาลง ดังนั้นเหล่าเยาวชนจึงมีความสำคัญมากในการพัฒนาสังคมในทุกยุคทุกสมัย

ภาคที่ 2 **6 ตุลาคม** 2519 นำเสนอในเรื่อง เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นับได้ว่าเป็นโศกนาฏกรรมทางการเมืองครั้งใหญ่ที่สุดในสังคมไทย มีประชาชนผู้บริสุทธิ์เสียชีวิตถึง 40 คน ซึ่งถูกทารุณโดยวิธีการต่าง ๆ หลายคนถูกจับกุมคุมขังปราศจากอิสรภาพ หลายคนต้องหลบหนีเข้าป่าเพื่อต่อสู้กับอำนาจรัฐ และหลายคนต้องลี้ภัยออกนอกประเทศเพื่อความปลอดภัยของเขา

โดยสิ่งที่ผู้เรียบเรียงต้องให้ทำความเข้าใจก่อนคือหลัก 4 ประการที่เป็นเป้าหมายที่สังคมวางไว้คือ สมรรถภาพ เสรีภาพ ยุติธรรม และความเมตตากรุณา ซึ่งทั้ง 4 อย่างนี้ทุกคนคงเข้าใจในความหมายดีซึ่งเป้าหมายเหล่านี้จะดำเนินไปสู่สันติจึงเป็นเป้าหมายของสังคมไทย แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดนั้นคือเสรีภาพถ้าเราเชื่อในเสรีภาพแล้ว ความยุติธรรม สมรรถภาพ และความกรุณาจะมาเอง นั่นจึงเป็นสาเหตุแก่สันติวิธีเข้าสู่เป้าหมายที่สันติแล้ว เราก็ต้องใช้ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งคำว่าประชาธิปไตยในที่นี้ขอหมายถึง “**จะต้องมีกฎหมู่ ถ้าไม่มีกฎหมู่ มีประชาธิปไตยไปไม่ได้**” มีกฎหมู่ในที่นี้หมายถึง ทุก ๆ ฝ่ายไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม แต่ขอให้ทุกฝ่ายได้บอกความคิดของตนเองว่าต้องการอะไร และนักการเมืองก็เสนอต่อรัฐบาล แต่ข้อสำคัญเลยคือ ห้ามใช้อาวุธและความรุนแรงเป็นอันขาด ทำให้แม้กฎหมู่จะสำคัญต่อประชาธิปไตย แต่ “**กฎหมู่จะอยู่เหนือกฎหมายไม่ได้เป็นอันขาด นอกเสียจากกฎหมู่จะใช้พลังของตนแก้กฎหมายเสียก่อน**” ต้องกล่าวว่าการเมืองไทยทุกวันนี้มีปัญหาที่ต้องแก้ แต่ต้องถามก่อนว่าใครเป็นเจ้าของปัญหา แต่หากถามว่าใครคือเจ้าของปัญหา ก็คงตอบได้ว่าประชาชนหากไม่ใช่แล้วใครเล่าจะเป็น “**เจ้าของประเทศได้นอกจากประชาชน**” หากเราไม่ช่วยกันเป็นเจ้าของประเทศ ไม่ช่วยกันแก้ปัญหา ถ้าหากมีรัฐประหารอีกมีเผด็จการ ก็จะมีเหตุการณ์แบบ 14 ตุลา อีกเช่นกัน

ผู้เรียบเรียงได้เสนอเหตุการณ์เพิ่มเติมเพื่อแสดงให้เห็นถึงตัวอย่าง ของความล้มเหลวภายใต้คำว่า “**ประชาธิปไตย**” โดยหากนำความข้างต้นที่บอกถึงแนวปฏิบัติของประชาธิปไตยมาประกอบด้วยจะรู้ได้ชัดถึงข้อบกพร่องดังกล่าว ที่ทำให้ “**ประเทศที่เป็นประชาธิปไตย แต่ไม่ใช่ประชาธิปไตย**” ในเหตุการณ์ “**ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม** 2519” หรือ เหตุการณ์สังหารหมู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นเหตุการณ์จลาจลและปราบปรามนักศึกษาและผู้ประท้วงในและบริเวณหน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ และท้องสนามหลวง ส่วนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การประท้วงขับไล่จอมพลถนอมเริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 29 กันยายน 2519 ขณะเดียวกันได้มีเหตุการณ์ฆ่าแขวนคอกรรมกรที่ร่วมขับไล่จอมพลถนอมที่นครปฐม นักศึกษาได้จัดแสดง ละครสะท้อนเหตุการณ์ดังกล่าวเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2519

เวลาเช้าของวันที่ 5 ตุลาคม 2519 หนังสือพิมพ์ บางกอกโพสต์ และ ดาวสยาม ได้ตีพิมพ์ภาพละครแขวนคอ ของนักศึกษา โดยระบุว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ เนื่องจากบุคคลผู้ถูกแขวนคอในภาพมีหน้าคล้ายองค์รัชทายาท มีการชุมนุมกลุ่มพลังฝ่ายขวาทั่วกรุงเทพฯ และ พ.อ.อุทาร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แห่งชมรมวิทยุเสรี ได้กระจายเสียงปลุกเร้ากลุ่มพลังและนัดหมายเวลาที่จะเคลื่อนกำลัง ต่อมาเช้าวันที่

6 ตุลาคม 2519 กำลังตำรวจและประชาชนในสังกัดกลุ่มพลังฝ่ายขวา เช่น กลุ่มนวพล กลุ่มกระทิงแดง ฯลฯ ปิดล้อมและบุกเข้าสลายม็อบในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยใช้วิธีการอันโหดเหี้ยม ผิดมนุษย์ ภาพข่าวการแขวนคอนักศึกษากับต้นมะขามที่สนามหลวง ตอกอก เผาทั้งเป็น และการระดมยิง นักศึกษาที่ไม่มีอาวุธนอกจากปืนพกของหน่วยรักษาความปลอดภัยไม่กี่กระบอกได้แพร่หลายออกไปทั่วโลก (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, 2544)

ถ้าหากว่าการสังหารหมู่เมื่อเช้าวันที่ 6 ตุลาคม คือการก่ออาชญากรรมต่อนักศึกษาผู้รักความเป็นธรรมแล้ว การรัฐประหารเมื่อเย็นวันที่ 6 ตุลาคมก็คือ การก่ออาชญากรรมต่อประเทศชาติ เพราะเป็นการทำลายสิทธิประชาธิปไตยของประชาชนทั้งชาติ ที่ได้มาจากการเสียสละเลือดเนื้อและชีวิตของวีรชน 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เมื่อโยงการรัฐประหารของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ครั้งนี้เข้ากับการสังหารโหดที่เกิดขึ้นในวันเดียวกัน จะทำให้มองเห็นภาพการเคลื่อนไหวของพลังปฏิกิริยาที่ร่วมมือกันก่ออาชญากรรมได้ชัดเจนขึ้น จึงหนึ่งในสาเหตุสำคัญที่ทำให้เหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 เป็นที่รู้จักและอยู่ในความทรงจำของเราคือ พฤติกรรมที่โหดร้ายทารุณอย่างเหลือเชื่อในวันนั้น จนถึงวันนี้เราคงได้เห็นภาพความโหดร้ายครั้งนั้นพอสมควรแล้ว แต่เรามักเข้าใจผิดว่าการกระทำอันน่ารังเกียจน่าขยะแขยงทั้งหลายเป็นสาเหตุให้คนเหล่านั้นเสียชีวิต

ผู้วิจารณ์คิดว่าปรากฏการณ์เช่นนี้บอกอะไรเกี่ยวกับสังคมไทย วัฒนธรรมไทย การปฏิบัติต่อศัตรูที่เราเกลียดชัง ความล้มเหลวของศาสนาและศีลธรรม หรือเป็นไปได้ไหมว่าการกระทำเช่นนี้สะท้อนความเชื่อบางอย่างซึ่งแฝงฝังอยู่ลึกๆ ของคนไทย ของชาวพุทธ หรือของคนธรรมดาปกติทั่วไปทุกคน แต่ซึ่งที่ผู้เรียบเรียงจะแสดงให้เห็นคือ “ความล้มเหลวของประชาธิปไตยในไทย” และ “สิทธิมนุษยชนของคน ๆ หนึ่ง” ในท้ายที่สุดเหตุการณ์ทั้งหมดเกิดขึ้นภายใต้คำว่า “**ประชาธิปไตย**” และ “**รัฐประหาร**”

แต่ผู้เรียบเรียงขอย้ำอีกครั้งว่า แนวโน้มสังคมไทยควรจะต้องยอมรับว่าความใฝ่ฝันในสังคมที่ดีงามไม่ใช่ความผิด การที่ผู้ใดผู้หนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีอุดมการณ์แบบสังคมนิยม คอมมิวนิสต์ หรืออุดมการณ์อื่นใดที่แตกต่างจากรัฐย่อมเป็นสิทธิเสรีภาพ ซึ่งควรจะให้เกียรติและเคารพซึ่งกันและกัน ความตายของนักศึกษาประชาชนเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 น่าจะทำให้สังคมไทยตื่นขึ้นมาตระหนักความจริงในข้อนี้ อีกทั้งสังคมไทยควรจะยกย่องผู้เสียสละเหล่านี้ เป็นวีรชน ผู้เป็นแบบอย่างของคนที่เสียสละเพื่ออุดมการณ์ในการสร้างสรรค์สังคมที่ดีงามอย่างแท้จริง ทางออกจากปัญหาของความขัดแย้งของสังคมไทยโดยกล่าวถึงทางเลือกของสังคมไทย และทางออกที่ควรเลือก

ทางเลือกของคนไทยมีอยู่ 2 ทาง คือปล่อยให้เขาสู้รบกันเป็นศึกกลางเมือง แล้วแต่ยถากรรมใครจะมีอำนาจที่หลัง ก็แล้วแต่บุญกรรม เรารู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี นี่เป็นทางหนึ่ง อีกทางหนึ่งคือ พยายามป้องกันมิให้เดือดร้อนกันทุกหย่อมหญ้า หรือถ้าป้องกันไม่ไหวก็พยายามบรรเทาทุกข์ให้น้อยที่สุด เพราะในแผ่นดินนี้ก็เป็นคนที่ในประเทศไทย และมีลูกหลานเป็นคนไทยทั้งนั้น ทางที่ถูกต้องชอบธรรมคือหาทางปรองดองกัน ในเวลานี้มองหาทางปรองดองไม่ได้ เพราะทั้ง 2 ฝ่ายต่างข้อแข็งด้วยกัน ใครอยู่ตรงกลางก็จะถูกฟัน ทิฐิมานะกล้าแข็งเหลือประมาณ แต่ต้องหาวิธีและเวลาปรองดองให้ได้ การปรองดองคือการโอนอ่อนเข้าหากัน ยอมรับและเคารพสิทธิเสรีภาพด้วยกัน เทิดทูนสัจจะ ไม่ปั้นน้ำเป็นตัวใส่ร้ายกัน หรือพลิกแพลงตลบตะแลงเพื่อประโยชน์ชั่วขณะ อีกนัยหนึ่งคือเป็นทางสนับสนุนหลักธรรมะของประชาชน และพยายามให้ประชาธรรมด้วย “**สันติวิธี**”

อาจารย์ป๋วยยังมั่นคงในอุดมการณ์อยู่เสมอว่า “**หลักประชาธรรมจะต้องมาด้วยสันติวิธี ไม่ใช่ความรุนแรง**” และยอมรับสภาพว่าแม้สิ่งนี้จะไม่สำเร็จในชีวิตของอาจารย์ป๋วย แต่ก็ต้องทำอย่างดีที่สุด เพื่อให้คนรุ่นหลังมาทำต่อ โดยมีเป้าหมายที่ดีที่สุด คือ เสรีภาพ และ สิทธิ ที่จะร่วมกำหนดโชคชะตาของสังคม ส่วนวิธีการที่ดีที่สุด คือ สันติวิธี วิธีที่รุนแรงนำไปสู่ความรุนแรง ถึงแม้ว่าจะมีชัยชนะ ก็ต้องใช้ความรุนแรงเพื่อปกป้องชัยชนะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ถึงแม้ความหวังถึงสังคมที่มี “**สันติประชาธรรม**” นั้นจะไม่สำเร็จในชั่วชีวิต แต่เขาก็ได้ทิ้งความคิดไว้ให้คนรุ่นหลังทำต่อ

ท้ายที่สุดผู้เรียบเรียงได้ใส่การสืบพยานเรื่องสิทธิมนุษยชนแก่คณะกรรมการวิเทศสัมพันธ์ สภาผู้แทนราษฎรสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2520 ณ กรุงวอชิงตัน ดีซี ซึ่งในคราวนี้เอง เขาได้สะท้อนถึงความคิดและจุดยืนทางการเมืองของตนไว้มีเนื้อหาที่ว่า

เสรีภาพและสิทธิมนุษยชนตามที่บัญญัติไว้ในปฏิญญาสากลของสหประชาชาติ สิทธิของชายหญิงทุกคนที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตากรรมของสังคมที่เขาอาศัยอยู่ การปฏิเสธไม่ให้สิทธิเหล่านั้นแก่เขาเพราะเขายากจนหรือเพราะเขาขาดการศึกษา ถือว่าเป็นความเลวร้ายอย่างหนึ่งที่ควรจะหลีกเลี่ยง เสรีภาพของประชาชนเป็นสิ่งแปลก ถ้าตัวเราเองไม่ได้ถูกลิดรอนเสรีภาพดังกล่าว ก็จะไม่รู้สึกอะไร และจะพูดได้เสมอว่าคนอื่นยังสามารถอยู่ได้เลยภายใต้การกดขี่ปราบปราม คนไทยที่อยู่ในประเทศไทยต้องมีเสรีภาพ ไม่ว่าเราจะจน ไม่ว่าเราจะอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ เห็นว่าการเป็นอยู่ของเพื่อนร่วมชาตินั้น ไม่มีทางอื่นนอกจากอยู่อย่างเป็นไท อย่างมีเสรีภาพพอสมควร ประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ไม่สามารถสอนในชั้นเรียน รูปแบบของประชาธิปไตยที่จะมีขึ้นในประเทศ มันจะต้องเหมาะกับสภาพความเป็นมาทางวัฒนธรรมของประเทศ

ผู้เรียบเรียงต้องการเสนอว่า เราละเลยแนวคิดนี้แล้วไปคิดว่าประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่เอื้อมไม่ถึงเราจึงมักคิดว่าเราต้องหาเสถียรภาพโดยการมีระบบเผด็จการ ซึ่งการมีเผด็จการเป็นปัญหาของระบอบประชาธิปไตย และเป็นปัญหาอย่างยิ่งของการมี สิทธิและเสรีภาพ

บทวิจารณ์

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ เป็นรวบรวมงานเขียน แนวคิดทางการเมือง รวมถึงบทสัมภาษณ์ เป็นการแสดงจุดยืนในหลักการสันติประชาธรรมอันแน่วแน่ของอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ซึ่งเชื่อมั่นในสิทธิเสรีภาพของประชาชน และการมีส่วนร่วมในการกำหนดโชคชะตาของสังคมที่พวกเราอาศัยอยู่ และขยายความแนวคิดประชาธิปไตยในหลายแง่มุมและเหตุการณ์ หนังสือเล่มนี้ถูกเรียบเรียง จากบทความและเหตุการณ์จริงที่มีหลักฐาน โดยอ้างอิงจาก อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ หากแต่ด้วยที่เป็นบทความที่ตัดมาเพื่อขยายภาพของทัศนะในเหตุการณ์หนึ่ง จึงอาจจะไม่เห็นภาพที่ชัดเจนของเหตุการณ์ดังกล่าว ถ้าหากผู้อ่านเป็นผู้ที่ต้องการศึกษาแนวคิดที่พูดถึงประชาธิปไตย ในประเทศไทยนั้น หนังสือเล่มนี้ผู้เรียบเรียงได้จัดทำมาเพื่อเสนอทัศนะอย่างเหมาะสมในมุมมองของบุคคลผู้ถูกเรียกว่า ***“คนตรงในประเทศคด”*** จากคำกล่าวของ กษิดิศ อนันทนาธร (2561)

ผู้เรียบเรียงต้องการที่จะเสนอแนวคิดที่จะทำให้ประเทศสงบ เกิดจากประชาธิปไตยโดยแท้จริง ไม่ใช่เผด็จการและความรุนแรง ซึ่งวิธีที่ผู้เรียงเรียงตั้งใจที่จะนำเสนอมาตลอดไม่ใช่การประท้วงด้วยความรุนแรงหรือการใช้กำลังต่อกัน แต่วิธีการที่ดีที่สุด คือ สันติวิธี วิธีที่รุนแรงนำไปสู่ความรุนแรง ถึงแม้ว่าจะมีชัยชนะ ก็ต้องใช้ความรุนแรงเพื่อปกป้องชัยชนะนั้น (ป๋วย อึ๊งภากรณ์, 2523) แต่ในอีกมุมมองที่ผู้วิจารณ์มอง

ว่ายังขาดซึ่งความชัดเจนหากต้องการเป็นประเทศที่ได้ชื่อว่าประชาธิปไตย คือ การมีอุดมคติ ซึ่งหมายถึง การมีใจใฝ่ในความจริง ความงาม และความดี โดยมุ่งประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นสำคัญ อุดมคติดังกล่าว ย่อมช่วยให้อุดมการณ์ทางการเมืองทั้งหลายที่แต่ละบุคคลยึดถือ นำไปสู่การอุทิศตนเพื่อส่วนรวม ยิ่งกว่าการสนองประโยชน์หรือปรนเปรอกิเลสในใจตน (พระไพศาล วิสาโล, 2559)

ผู้วิจารณ์จึงสรุปได้ว่า สันติวิธี และ สันติประชาธรรม สังคมไทยควรยึดมั่นใน 2 สิ่งนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่อาจารย์ป๋วย อึ้งภากรณ์ เชื่อ ***"สันติประชาธรรม นั้นมีรากมาจากความเป็นมนุษย์ หมายถึงสัจจะ เมื่อคุณไม่มีสัจธรรม คุณก็หลอกตัวเอง คานทีสู้กับอังกฤษยังใช้สัจจะสู้ คานทีและต่อสู้กับอังกฤษด้วยสันติวิธี"*** (บทสัมภาษณ์ ส. ศิวรักษ์ ใน เสวนา: 'สันติประชาธรรม' กับการคลี่คลาย 'ความขัดแย้ง' ย่อหน้าที่ 12) และเดช พุ่มคชา เคยกล่าวไว้ว่า ***"ประชาธรรมควรจะเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นจุดสุดท้าย ซึ่งประชาธรรมต้องหมายถึง ธรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่การปกครองของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่ประชาธรรมนี้ ต้องรวมถึงการทำให้ประชาชนและผู้นำ ตระหนักในหน้าที่ด้วย"*** (บทสัมภาษณ์ เดช พุ่มคชา ใน เสวนา: 'สันติประชาธรรม' กับการคลี่คลาย' ความขัดแย้ง' ย่อหน้าที่ 7)

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ กล่าวแย้งไว้ว่า ***"สันติประชาธรรม อย่างเดียวไม่พอ สิ่งที่อาจารย์ป๋วยนำมาใช้นั่นคือ การให้ความสำคัญกับ "พื้นที่ชนบท" แต่เราต้อง มี 3 สิ่งที่ ปูชนียบุคคล 3 ท่านได้เสนอไว้ ประการแรกคือ "ธรรมิกสังคมนิยม" ของท่านพุทธทาสภิกขุ ประการที่สอง "ประชาธิปไตยเศรษฐกิจ" ของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ และประการสุดท้าย "ภูมิปัญญายั่งยืน"*** *ของอาจารย์ ส. ศิวรักษ์"* (บทสัมภาษณ์ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ใน เสวนา: 'สันติประชาธรรม' กับการคลี่คลาย 'ความขัดแย้ง' ย่อหน้าที่ 3)

แต่สิ่งสำคัญที่หนังสือเล่มนี้ต้องการนำเสนอคือ แนวความคิดที่ อาจารย์ป๋วย อยากปลูกฝังเมล็ดพันธุ์แห่งเสรีภาพและประชาธิปไตยในสังคมไทยให้เติบโต

"เสรีภาพเป็นเนื้อดิน อากาศและปุ๋ย ที่จะทำให้พฤกษาชาติแห่งความคิด เจริญเติบใหญ่ขึ้นได้ และนำความคิดไปสู่อุดมคติ อุดมคติจะเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลในสังคมสามารถใช้ความคิดอย่างเสรี ปราศจากพันธนาการของจารีตประเพณี หรืออีกนัยหนึ่ง เราต้องสนับสนุนให้มนุษย์แต่ละคนใช้ความคิดอย่างมีเสรีภาพ" (พระไพศาล วิสาโล, 2559)

ในบทส่งท้าย ผู้วิจารณ์ขอทิ้งทวนแง่คิดของ มหาตมะ คานธี ในเรื่องของอหิงสา ที่ว่า ***"การแก้ปัญหาจะต้องไม่ใช้การทำสงคราม หรือความรุนแรงทุกชนิด เพราะนั่นนอกจากคือการทำลายคุณความดีความงามที่มีอยู่ในมนุษย์ มันยังเป็นการปลุกด้านมืดของมนุษย์ ที่จะนำมาซึ่งการจองล้างจองผลาญกันไม่สิ้นสุด"*** (Winnews, 2560) ที่สะท้อนถึงความคล้ายคลึงกันของแนวคิด สันติวิธีและสันติประชาธรรมของอาจารย์ป๋วย ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้เรียบเรียงต้องการแสดงให้เห็นถึงหนทางในการพัฒนาประเทศไปสู่ประชาธิปไตย แม้แนวคิดเหล่านี้จะมีมาตั้งแต่ยุคที่อาจารย์ป๋วยยังมีชีวิตอยู่ แต่ในยุคนั้นก็ไม่สามารถที่จะทำให้แนวคิดประชาธิปไตยพัฒนาไปได้ แต่ยังมีคนรุ่นใหม่หรือปัญญาชนที่ยังฝักใฝ่ถึงประชาธิปไตยในไทยยังคงสืบทอดแนวคิดทัศนคติของ อาจารย์ป๋วยไว้มาจวบจนปัจจุบันและนั่นเป็นจุดประสงค์ของหนังสือ "**ทัศนะทางการเมือง ป๋วย อึ๊งภากรณ์**"

บทสรุป

สำหรับการนำเสนอแนวคิดทางการเมือง รวมถึงทัศนคติ อุดมคติ ได้แสดงถึงจุดยืนของอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อย่างเหมาะสมในมุมมองของบุคคลผู้ถูกเรียกว่า “คนตรงในประเทศคด” (กษิดิศ อนันทนาธร, 2561) ผู้วิจารณ์เห็นว่าหนังสือเล่มนี้เขียนขึ้นโดยอยากนำเสนอทัศนะ แนวคิด อุดมคติ ของอาจารย์ป๋วย ผ่านบทความและบทสัมภาษณ์ที่ไม่ว่าจะผ่านไปสักกี่ยุคกี่สมัยก็ยังสามารถใช้ได้อยู่ มีความเหมาะสมกับการอ่านเพื่อศึกษาแนวทัศนะของบุคคลหนึ่งที่มีต่อสังคมไทยในยุคที่เกิดเหตุการณ์ ความวุ่นวายทางการเมืองที่สะเทือนใจที่สุดครั้งหนึ่ง ซึ่งสามารถตอบโจทย์กับผู้ที่ศึกษาแนวคิด ประชาธิปไตย ที่คำนึงถึงความสันติและสิทธิมนุษยชน ผ่านมุมมองและเหตุการณ์ต่าง ๆ และสามารถเปิดมุมมองแนวคิดใหม่ ๆ

หากพิจารณาถึงบริบทในสังคมไทยยุคต่าง ๆ นั้นแล้ว การนำเสนอแนวคิด ของหนังสือเล่มนี้ที่มุ่งเน้นการสร้างสังคมประชาธิปไตยในการยึดหลักของ สันติประชาธรรม และ สันติวิธี เพื่อสร้างสังคมที่เต็มไปด้วยอุดมคติที่จะสร้างสิทธิ เสรีภาพ ที่มีชื่อระบอบว่าการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่ประชาชนเป็นใหญ่ รัฐบาลเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง และเป็นสิ่งที่ผู้เขียนพยายามปลูกฝังแนวความคิดเพื่อสิทธิ เสรีภาพ มาตลอดชีวิตของท่าน ท่านพยายามประยุกต์ใช้แต่ไม่สำเร็จ เมืองไทยผิดพลาดที่ไม่นำแนวคิดท่านมาทำ (บทสัมภาษณ์ ส. ศิวรักษ์ ใน เสวนา: ‘สันติประชาธรรม’ กับการคลี่คลาย ‘ความขัดแย้ง’ ย่อหน้าที่ 11) ทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่เรียกได้ว่า เป็นประชาธิปไตยที่ล้มเหลว แต่ความมุ่งหมายของหนังสือเล่มนี้คือ นำเสนอบทความที่เป็นจุดยืนของ อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ แต่บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาและต่อยอดแนวความคิดของตน และเชื่อว่าประชาธิปไตยจะมียังประเทศไทยในเร็ววัน

สำหรับสังคมไทยแนวคิดทางความคิด อุดมคติ ทางประชาธิปไตยอาจยังไม่เหมาะเพราะความเคยชินต่อการรัฐประหารซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเป็นประชาธิปไตยในไทยอย่างมาก แต่กลุ่มปัญญาชนหรือคนรุ่นใหม่ก็ยังรับซึ่งแนวคิดและทวงคืนซึ่งอำนาจอันเป็นของประชาชนมาโดยตลอด นั่นทำให้สังคมไทยควรตระหนักถึงความสำคัญของประชาธิปไตยและสิทธิ เสรีภาพของตนได้แล้ว อย่าให้คนที่มีความคิด หรืออุดมคติเหล่านี้ต้องถูกทำลายไป อย่างในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516, 6 ตุลาคม 2519 หรือกลายเป็น ***คนดีที่ประเทศนี้ไม่ต้องการ*** (Thai PBS, 2559)

บรรณานุกรม

กษิดิศ อนันทนาธร. (2561). ***6 เรื่อง 6 ตุลาฯ กับอาจารย์ป๋วย***. สืบค้นเมื่อ 22 สิงหาคม 2562 จาก https://www.the101.world/6-october-6-stories/.

ไทยพีบีเอส (Thai PBS). (2559). ***ป๋วย อึ๊งภากรณ์ จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน***. สืบค้นเมื่อ 22 สิงหาคม 2562 จาก https://program.thaipbs.or.th/Puey/episodes/36507.

นุกูล ประจวบเหมาะ. (2555). ***ชีวิตที่คุ้มค่า ฉบับสมบูรณ์***. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.

ประชาไท. (2555). ***เสวนา: 'สันติประชาธรรม' กับการคลี่คลาย 'ความขัดแย้ง'***. สืบค้น เมื่อ 22 สิงหาคม 2562 จาก https://prachatai.com/journal/2012/03/39700.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์. (2516). ***สันติประชาธรรม***. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์. (2523). ***ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519***. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และคนอื่น ๆ. (ม.ป.ป.). ***อุดมคติสำหรับคนรุ่นใหม่***. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระไพศาล วิสาโล. (2559). ***อุดมคติ ป๋วย อึ๊งภากรณ์***. สืบค้นเมื่อ 22 สิงหาคม 2562 จาก https://www.visalo.org/prefaces/UdomKati.html.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2559). ***ทัศนะทางการเมือง ป๋วย อึ๊งภากรณ์***. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วินนิวส์ (Winnews). (2560). ***มหาตมะ คานธี อหิงสา มหาบุรุษ : การแก้ปัญหาจะต้องไม่ใช้การทำสงครามหรือความรุนแรงทุกชนิด***. สืบค้น เมื่อ 22 สิงหาคม 2562 จาก https://www.winnews.tv/news/14035.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2544). ***ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง***. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.